
DVA NEOCENĚNÍ/NEDOCENĚNÍ PRAVOMILOVÉ – ČVANČARŮV A STANČÍKŮV

PETR HRTÁNEK

TWO NON-AWARDED/UNRECOGNIZED PRAVOMILS – IN THE BOOK BY JAROSLAV ČVANČARA AND IN THE NOVEL BY PETR STANČÍK

This article deals with two books, the subject of which was the life of the Czech resistance fighter Pravomil Raichl: the non-fiction publication by Jaroslav Čvančara *Pravomil Raichl. Život na hranici smrti* (Pravomil Raichl. Life on the Edge of Death, 2017), which presents Raichl's notable biography from a historiographical perspective (using historical sources and eyewitness accounts), and the novel by Petr Stančík *Pravomil aneb Ohlušující promlčení* (Pravomil or The Deafening Silence of Justice, 2021), which is inspired by the fate of the mentioned historical figure. The following article also tries to place both books in the context of the current perception of Czech modern history.

Keywords: Pravomil Raichl; modern history; monograph; Jaroslav Čvančara; novel; Petr Stančík

Zájemcům o české (československé) dějiny minulého století a zvláště pak o problematiku odbojové činnosti není osobnost Pravomila Raichla, snoubící v sobě vojáka, odbojáře, mukla, exulanta a notorického vlastence, jistě neznámá. Nicméně v širším laickém povědomí není Raichlovo jméno stále nijak výrazně zapsáno – byť se v uplynulých letech opakovaně skloňovalo v řadě rozhovorů, portrétů či vzpomínkových článků (např. Raichl 1997; Čvančara 2002; Vrkočová ed. 2007 nebo Havelková 2018). Větší zájem veřejnosti o Raichlův pozoruhodný osud mohl být za jistých okolností podnícen až filmem *Staříci* (2019, režie Martin Dušek a Ondřej Provasník), který je volně

inspirován samým závěrem Raichlova pohnutého života, kdy Raichl (dle tvrzení jeho přátel) plánoval popravu bývalého komunistického prokurátora Karla Vaše, podepsaného mj. pod justiční vraždou generála Heliodora Píky. Ve slovesné a mnohem obsáhlejší a ucelenější podobě byl však Raichlův životní příběh představen teprve nedávno, a to hned dvakrát, pokaždé v jiném „životopisném režimu“ – nejdříve v roce 2017 v monografii Jaroslava Čvančary *Pravomil Raichl. Život na hranici smrti* a podruhé o čtyři roky později v románu Petra Stančíka *Pravomil aneb Ohlušující promlčení*.

ČVANČAROVA MONOGRAFIE

Zatímco Stančíkova kniha po svém vydání přitáhla pozornost mnoha recenzentů, Čvančarova práce byla tuzemskou kritikou registrována spíše sporadicky (např. Eminger 2018) zřejmě proto, že Raichlův působivý portrét je v ní zprostředkován primárně optikou historio-grafa.⁽¹⁾ Čvančara s využitím pečlivého studia a mnoha pramenů rekonstruuje Raichlovo curriculum od narození v roce 1921 až do smrti v roce 2002, přičemž se soustředí především na osudové milníky určené klíčovými politickými událostmi. Podrobněji tak sledujeme Raichlův pookupační odchod z vlasti, zajetí v nelidských podmínkách sibiřském gulagu, poté jeho bojovou anabázi „z Buzuluku do Prahy“ v řadách československého samostatného praporu. Raichlovu poválečnou biografii pak určují střety s nastupující diktaturou proletariátu, což posléze vyústí v provokaci Státní bezpečnosti a vykonstruované procesy s údajnými aktéry tzv. Mostecké špionážní aféry. Raichlovi se ale podaří z vězení utéct a po dobrodružném putování překročit hranice na Západ. Další kapitoly zachycují jeho pobyt v americkém exilu a konečně poslední představují epilog Raichlova života, kdy u něj začíná sílit deziluze z polistopadových poměrů, ze-

1 Příležitostně byla Čvančarova kniha připomínána zpětně právě až v recenzích Stančíkova románu (srov. například Nagy 2021: 14).

jména kvůli tomu, že se dobová společnost nedokázala dostatečně vyrovnat s křivdami totalitní minulosti a ve svém směřování se čím dál víc odkláněla od masarykovského étosu první republiky.

Orientaci v Raichlově bohaté osobní historii usnadňuje ve Čvančarově knize poznámkový aparát, který plní funkci encyklopedie „kdo je kdo“, tj. představuje nám ty, kteří tak či onak zasáhli do Raichlova osudu. Raichlův osobnostní profil, jakož i dobovou atmosféru pak dokreslují obrazové přílohy čítající více než tři sta stran (!) fotografií, úředních dokumentů, plakátů a novinových článků. Čvančarova kniha však ve výsledku není sumou suché faktografie a kolekcí reprodukováných archiválií, text „[o]sciluje vlastně mezi klasickou historiografickou studií a životopisným pásmem“ (Eminger 2018) a koneckonců už dobrodružně, ba akčně znějící podtitul „Život na hranici smrti“ naznačuje, že Čvančara v sobě nezapře publicistu, popularizátora a autora literatury faktu.⁽²⁾ Zároveň je tak erudovaně pojatá Raichlova biografie stylizována jako poutavé vypravování, a byť se tu a tam (hlavně zpočátku) uchyluje k expresivnímu, skoro až naivistickému výrazu (viz formulace typu „Znal kdejakého ptáčka, kdejakou koroptev“; Čvančara 2022: 15),⁽³⁾ nepostrádá líčení pozdějších Raichlových eskapád dynamiku a napětí srovnatelné s thrillery. Navíc je hlas historika-vypravěče střídán (ke konci knihy stále častěji a na větší ploše) Raichlovými vzpomínkami a názory nebo autentickými svědectvími několika osob, jež měly příležitost Raichla poznat blíže, takže se příběh Raichlova života postupně proměňuje spíše v komentované memoáry (všechny vzpomínkové pasáže jsou vysázeny kurzivou), aniž by něco ztrácel ze své dramatickosti.

Jak už bylo řečeno, Čvančarově knize se nedostalo příliš velké publicity, a to prozatím ani po druhém vydání v roce 2022.⁽⁴⁾ Takto nízký

2 Stěžejním tématem Čvančarových knih a článků jsou právě dějiny československého odboje.

3 Snad je to způsobeno tím – jak poznamenává recenzent –, že „Čvančara není pouhým průvodcem, Raichlův osud spoluprožívá [...]“ (Eminger 2018).

4 Každopádně nezůstala v historiografické „komunitě“ bez ohlasu: už po prvním vydání iniciovala mj. vznik studií, které v podrobnostech doplňují některá místa Raichlova životopisu (viz Dvořák 2018; Rokoský 2018).

zájem poněkud kontrastuje s faktem, že právě knihy, které poodhalují a sledují život vybrané výjimečné osobnosti, se v současné době často stávají předmětem různých debat anebo se těší docela velké přízni čtenářů, kritiků i porotců – nedávno se tak v českém veřejném prostoru hojně diskutovalo o knize Jana Nováka *Kundera. Český život a doba* (2020) a poslední knihou roku v ceně Magnesia Litera se stala publikace Pavla Klusáka *Gott. Československý příběh* (2021). Je nasnadě, že atraktivitu životních epizod relativně neznámého odbojáře nelze poměřovat s „dokumentární výtěžností“ soukromých i veřejných peripetií světoznámého spisovatele nebo mnohonásobného Zlatého slavíka. Uveďme ještě v této souvislosti, že jak Novákova, tak Klusáková kniha netematizuje jen život ikonické osobnosti sám o sobě, nýbrž jako jakési společenské *pars pro toto*; ambicí právě jmenovaných autorů bylo totiž vykreslit zároveň obraz dobového kulturního, politického ad. pozadí (jak explicitně vyjadřují podtituly obou knih). Novákova i Klusáková společenská anamnéza přitom stvrzuje – ať už přímo, nebo implicitně – obecně přijímanou tezi, že se ve 20. století staly určujícími a většinovými rysy české genetické výbavy oportunismus, kariérismus, alibismus (srov. Kopáč 2022). Tato teze ovšem v osobnosti Právomila Raichla bere zcela za své: jako by nám Raichlův příběh, zrcadlící takřka celé české 20. století se všemi jeho turbulencemi, zvraty a převraty, nekompromisně a možná až nepříjemně připomínal, že ani nejvypjatější situace naší národní existence nejsou důvodem pro rezignaci, pasivitu či přizpůsobení se – je tomu právě naopak, tyto situace si žádají rozhodnost, odvahu, neohroženou akci na samé „hranici smrti“.

STANČÍKŮV ROMÁN

V heroickém duchu je nesen Raichlův životní příběh rovněž v románovém zpracování z pera multižánrového spisovatele Petra Stančíka. Již při jiných příležitostech jsem několikrát a jistě neobjevně konstatoval, že novější česká próza je ve svých návratech k tematice moderních dějin skoro až zahlcena postavami víceméně obyčejných

lidí, vesměs s předobrazem v autorově rodinné minulosti. Ti jsou pak nemilosrdně konfrontováni s velkými dějinami, stávají se oběťmi historických okolností, z nichž ale mají být či chtějí být jakoby vyvázáni – ve smyslu „trpí, i když se o politiku nikdy nezajímal“. Stančíkovy knihy jsou v tomto směru diametrálně odlišné, neboť jejich protagonisté jsou lidé nadmíru neobyčejní, jsou to jedinci, kteří se zdráhají přijmout pasivní útrpnou roli. K protivenstvím vezdejšího světa se naopak staví čelem, a nejednou jsou to dokonce právě oni, kdo odvážným kouskem pohne dějinami. K takovému hrdinskému typu patřil samozřejmě už „polokomiksový“ *Pérák* ze stejnojmenné Stančíkovy novely z roku 2008 a také třeba Augustin Hnát, tj. protagonista románu *Andělí vejce* (2016), který lecčímς upomíná na Járu Cimrmana či Forresta Gumpa. A podobného naturelu je též románový Pravomil (srov. Filinová 2021: 27; Vitvar 2021: 62), přičemž se ale výchozím fabulačním impulzem rámuujícím příběhové linky stává vážně míněný názor, že po Listopadu nedošlo k adekvátnímu potrestání dávných zločinů a narovnání stále bolavých křivd (k tomu odkazuje podtitul „Ohlušující promlčení“). Román tak začíná vlastně od konce, momentem, kdy se Raichl chystá popravit nechvalně proslulého prokurátora Vaše (v románu vystupuje pod *nomen omen* Veš), kterého polistopadová justice nebyla schopna pohnat k zodpovědnosti.

Stančíkův hrdinský epos tak hned v úvodu znovu otevírá téma, které rezonovalo nejen v polistopadové společnosti, ale také v nejednom literárním zpracování: diskutabilní, ba pro leckoho provokativní otázky, zda má jedinec právo, či přímo povinnost vzít spravedlnost do vlastních rukou, pokud na to legální mechanismy zjevně nestačí,⁽⁵⁾ a zda má vůbec výkon „soukromé“ násilné odplaty (někdy s odstupem mnoha let) ještě nějaký smysl, jsou přitom ve Stančíkově románu exponovány efektní kombinací pověstné ironie osudu a neméně

5 Viz román Jana Drábka *Zpráva o smrti Růžového kavalíra* (1977) nebo povídka „Bumerang“ ze souboru Jiřího Stránského *Štěstí*, který byl připravován k vydání už na konci šedesátých let. V novější tuzemské literatuře podobnou tematiku rozvíjí kupříkladu román Emila Hakla *Skutečná událost* (2013), avšak zde je dějově zasazena už do kapitalistické reality polozločinného systému majetkových exekucí.

pověstných božích mlýnů. Ve chvíli, kdy se Pravomil chystá stisknout spoušť, dostává infarkt, takže komunistický zločinec zůstává fyzicky nepotrestán. Ale jen zdánlivě, protože následně prokurátorova jediná dcera vypátrá Raichlův deník a pod jeho dojmem se v závěru románu otce zříká. Ten dožívá v naprostém osamocení a izolaci, „[v]šemi opuštěn, v opovržení a krutých bolestech“ (Stančík 2021: 395), aby jej záhy stihl ještě trest transcendentální: „Jeho tělo bylo spáleno a duše se rozplynula v nekonečné nicotě“ (ibid.).

Někteří recenzenti vyznění Stančíkova románu relativizovali (jiní ho vnímali jako tendenční, jak o tom ještě bude řeč), nicméně není pravda, že kniha „otevřít široké spektrum možných odpovědí [...]“ (srov. Vacek 2022: 96). Stančíkova románová odpověď je docela jednoznačná a je evidentní, jakému „řešení“ sám autor straní, přestože nakonec nechává zasáhnout vyšší moc a k popravě jako takové nedojde. Ostatně nedošlo k ní ani fakticky ve světě aktuálním, což je zřejmě také hlavní důvod, proč obě zde pojednávány knihy nevstoupily do širší společenské debaty o naší nedávné minulosti (na rozdíl třeba od překladu románu Jana Nováka *Zatím dobrý* z roku 2007 o skupině bratří Mašínů).

V románovém zpracování Raichlova putování 20. stoletím (anotace na záložce knihy možná trochu nadneseně uvádí, že román je „strašidelně poetick[ou] kronik[ou] dvacátého věku lidstva“; Redakce 2021: Obálka) si Stančík vypomáhá známým a mnohokrát osvědčeným postupem „textu v textu“: vyprávějící Já vlastně zamaskuje do stránek Raichlova deníku, který najde a který postupně čte současná hrdinka rámuujícího příběhu. Chronologická páteř takto zprostředkovaných kvazi autentických záznamů nejen děj zpřehledňuje a drží pohromadě, ale umožňuje Raichlův život pojmout, jaksi mimochodem, též jako kaleidoskop vybraných historických reálií, nejednou kuriózních (viz různé „technické“ a jiné výkladové odbočky) a rovněž dovoluje vybavit hrdinovu výjimečnou charakteristiku zlidšťujícími rysy. Kromě digresí zaměřených v detailu třeba na jídlo a pití (viz například labužnické líčení zabijačky nebo popis takřka rituální přípravy pálenky) se tak dostane i na hrdinův bohatý milostný život, v němž nechybí ani divočejší erotic-

ká povyražení. A podobně jako u protagonistů přechozích Stančíkových knih, rovněž v případě Pravomila se fabulace nevyhýbá ani situační nadsázce a mnohdy groteskním momentům. Například náhodné setkání mladého Pravomila s Masarykem, které je ve Čvančarově knize spíše jen okrajovou scénkou předznamenávající Raichlův vztah k prvnímu československému prezidentovi, dostává ve Stančíkově románu anekdoticky vlastenecké aranžmá, navíc podtržené „frajersky“ lakonickým závěrem: „Nato nám každému daroval pamětní stříbrnou desetikorunu se svým portrétem, nasedl zpátky do auta a odfrčel vládnout“ (Stančík 2021: 47). Ve výsledku se tedy Stančík opět projevuje jako náruživý vypravěč, který obratně střídá (nezřídka parodicky) různé výrazové rejstříky a žánrové polohy (srov. Bílek 2021; Šidák 2021: 22), jako bytostný fabulátor (byť už ne tak obžerný, jako v některých svých předchozích knihách), kterému faktografie často slouží za východisko pro domyšlení různých alternativních důsledků, který ověřitelnou historickou událost dokáže imaginativně rozvinout a situovat do nečekaných dějových souvislostí, přičemž se hranice mezi fakticitou a smyšlenkou zdánlivě samovolně rozplývá (srov. Šidák 2021: 22; Vacek 2022: 95).

Všechny tyto postmoderní a čtenářsky jistě stále vděčné přísady přitom Stančík umně dávkuje a míchá tak, aby v pseudodeníkovém převleku⁶ působily jako vyvažující kontrapunkt Pravomilovy nezměrné a příkladné statečnosti, aby neutralizovaly nebezpečí pomníkového patosu, ale aby zároveň nedegradovaly závažnější, etický rozměr knihy, jejíž „základní osou“ (srov. Šidák 2021: 22) „je vypsání se z traumat české historie, toho sledu křivd a omylů, kde zlí často vyhrávají a dobří končí špatně“ (ibid.). Dodávám, že ačkoli byla Stančíkovu románu věnována poměrně velká kritická pozornost, jeho podprahové sdělení recenzenti vnímali, resp. vystihli spíše jen výjimečně (srov. Šidák 2021: 22; Kopáč 2021: 9); většinou takový přesah románu nedocenili a upnu-

6 Je jistě pozoruhodné, že někteří recenzenti dokáží uznat a případně též vystihnout svéráznou Stančíkovu (postmoderní) poetiku, jeho „literární magii“ a zálibu v mystifikaci a zároveň se jedním dechem zamýšlet nad „faktografickou pravděpodobností“ deníkové stylizace románu (srov. Kučera 2021) nebo se vážně ptát, kam si jeho hrdina „celou dobu schovával tisícistránkový rukopis“ (Vitvar 2021: 62).

li se především na autorovu fabulační a mystifikační ekvilibristiku (viz např. Eder 2021: 51), anebo vyznění knihy celkově hodnotili s větším či menším despektem jako tendenční, černobílé, kýčovitě, učebnicové apod. (srov. například Novák 2021; Knedlbuchová 2021).

Stalo se už tradicí našeho „cenového provozu“, že mnozí komentátoři literárních cen, zvláště pak Magnesie Litery, rok co rok pochybovačně kroutí hlavou nad výběrem navržených, respektive oceněných knih. Není zde mým záměrem tuto konvenční, notně obehnanou figuru naší kulturní publicistiky jakkoli dále přiživovat, přesto svůj příspěvek ukončím přiznáním, že jsem – podobně jako někteří jiní (srov. Kopáč 2022) – Stančíkovu knihu mezi nominovanými tituly na cenu Magnesia Litera za loňský rok postrádal,⁽⁷⁾ což v jiné kategorii a zpětně v jiné době platí též pro knihu Čvančarovu. Důvodů je několik: nejenže obě knihy dokazují, že z českých moderních dějin lze ještě stále „vydolovat“ dosud málo známý velký příběh, ale také jej umí barvitě a originálně odvyprávět (každá po svém) a zároveň jej pojmut ve vztahu k aktuální přítomnosti coby svého druhu jasné morální poselství, jakkoli může být jeho vyznění hodnoceno rozporuplně nebo odmítavě.

doc. PhDr. Petr Hrtánek, Ph.D.

Katedra české literatury a literární vědy

Filozofická fakulta Ostravské univerzity

Reální 5

701 03 Ostrava

petr.hrtanek@osu.cz

Tento příspěvek je výstupem projektu Studentské grantové soutěže Ostravské univerzity s názvem *Literární postavy a subjekty (typy, stereotypy, archetypy) III*, reg. č. SGS04/FF/2022.

7 Stančíkova kniha byla svým způsobem přece jen „oceněna“, neboť se dostala do užšího výběru pěti – něčím pozoruhodných – próz, o nichž se pak diskutovalo na První bilanci 2021, konané 14. 12. 2021 v Ústavu pro českou literaturu AV ČR.

PRAMENY

STANČÍK, Petr

2021 *Pravomil aneb Ohlušující promlčení* (Brno: Druhé město)

ČVANČARA, Jaroslav

2022 *Pravomil Raichl. Život na hranici smrti* (Praha: Toužimský & Moravec)

LITERATURA

BÍLEK, Petr A.

2021 „Utekl z lágru, po revoluci chystal atentát na prokurátora. Vyšel román o Raichlovi“; *Aktuálně.cz*, <https://magazin.aktualne.cz/kultura/literatura/chystal-atentat-na-prokuratora-petr-stancik-pravomil-recenze/r~f5935fe800cc11ecado6ac1f6b220ee8/>

ČVANČARA, Jaroslav

2002 „Plukovník, jehož dva totalitní režimy odsoudily k trestu smrti“; *Lidové noviny* 15, č. 55, s. 6

DVOŘÁK, Jan

2018 „Zatčení a odsouzení Pravomila Raichla v SSSR“; *Paměť a dějiny* 12, č. 3, s. 47–55

EDER, Kryštof

2021 „Románový buldozer“; *Reflex* 32, č. 28, s. 51

EMINGER, Zdeněk A.

2018 „Vůle ke svobodě“; *iLiteratura.cz*, <https://www.iliteratura.cz/Clanek/39653/cvancara-jaroslav-pravomil-raichl>

FILINOVÁ, Tereza

2021 „Jako Forrest Gump“; *Týdeník Rozhlas* 31, č. 37, s. 27

HAVELKOVÁ, Eva

2018 „Život opravdového bojovníka za svobodu“; *Mladá fronta DNES* 29, č. 47, s. 19

KNEDLBUCHOVÁ, Julie

2021 „Ohlušující prozření aneb Pravdomil“; *Pandora*, č. 40, příl. Kritická literární revue, č. 3, s. 10–12

KOPÁČ, Radim

2021 „Jak Stančík prožil Pravomila“; *Lidové noviny* 34, č. 182, s. 9

2022 „Magnesia Litera tentokrát oddechová. Hlavní cenu bere Klusák za monografii božského Karla Gotta“; *lidovky.cz*, https://www.lidovky.cz/orientace/kultura/magnesia-litera-karel-gott.A220410_223554_ln_kultura_tmr

KUČERA, Štěpán

2021 „DNA 20. století. Nad románem Petra Stančíka Pravomil“; *novinky.cz*, <https://www.novinky.cz/clanek/kultura-salon-dna-20-stoleti-nad-romanem-petra-stancika-pravomil-40365724>

NAGY, Petr

2021 „Pravomil, hrdina jako z románu“; *Deník N* 4, č. 120, s. 14

NOVÁK, Radomil

2021 „Nové pověsti české aneb hodně naředený sirup“; *Host* 37, č. 8, s. 64–65

RAICHL, Pravomil – KASTNEROVÁ, Irena

1997 „Jak se utíká smrti aneb Pokořili leopoldovskou pevnost“; *Plzeňský deník* 6, č. 132, s. 5

REDAKCE

2021 „Obálka“; in Petr Stančík, *Pravomil aneb Ohlušující promlčení* (Brno: Druhé město)

ROKOSKÝ, Jaroslav

2018 „Slušní versus prohnílí. Příslušníci Sboru vězeňské stráže pohledem Pravomila Raichla“; *Paměť a dějiny* 12, č. 4, s. 56–65

ŠIDÁK, Pavel

2021 „Groteskní román o etice“; *Tvar* 32, č. 18, s. 22

VACEK, Vojtěch

2022 „Dobrodružný román podle skutečných událostí“; *Lógr* 12, č. 43, s. 96–98

VITVAR, Jan H.

2021 „Obsluhoval jsem Konrada Henleina“; *Respekt* 32, č. 34, s. 62

VRKOČOVÁ, Ludmila (ed.)

2007 *Svědectví. Osudy politických vězňů 1947–1976* (Praha: Ludmila Vrkočová)